

7. Trets més característics de l'arquitectura naval palúdica catalana

Cada estany amb tradició de navegar-hi pot ésser un món a part; però, per a precisar més, cal fer dos matisos: d'una banda, que en comptes de dir «estany» es podria dir «complex d'estanys propers», i, de l'altra, que l'expressió «un món a part» vol dir, només, que la història dels bastiments d'un estany o d'un complex d'estanys propers pot haver seguit un procés únic, ja que, a qualsevol espill d'aigua, la presència de naus hi ha començat sempre per difusió cultural; per tant, un estany pot ésser un món molt allunyat, però mai no pot ésser un món a part.

La qüestió és que les naus del barcarès de qualsevol estany català poden ésser completament distintes de les del barcarès d'un altre estany, fins al punt que no es pot parlar dels trets més característics de l'arquitectura naval palúdica catalana. Així, doncs, l'únic que es pot fer és oferir quatre llambregades a aquesta arquitectura naval de la qual no ha parlat mai ningú. En aquest treball, estudiarem les característiques de l'arquitectura naval palúdica agrupant els estanys catalans en els quatre blocs següents:

- el rosari d'estanys pirinenc,
- el rosari d'estanys litoral,
- el rosari d'estanys no pirinenc de terra endins,
- l'esquitxall d'estanys artificials.

7.1. EL ROSARI D'ESTANYS PIRINENC

La documentació que ha arribat fins als nostres dies no conté cap informació que ens faci pensar que, en algun període històric, hi hagi hagut navegació en els estanys naturals dels Pirineus catalans; més aviat, indica tot el contrari.

Aquesta manca de testimonis, juntament amb les característiques físiques d'aquests estanys —tant pel que fa a la situació com a l'estructura—, semblen

evidenciar, doncs, que en el rosari d'estanys pirinenc mai no hi ha hagut navegació.

7.2. EL ROSARI D'ESTANYS LITORAL

El rosari d'estanys litoral és el conjunt d'estanys on ha subsistit la que sembla que és la modalitat d'arquitectura naval catalana més arcaica pel que fa a la construcció de vasos. En realitat, més que tractar-se d'una modalitat d'arquitectura naval catalana, és la versió o les versions catalanes d'una modalitat d'arquitectura naval usual a tota la costa mediterrània europea on aquesta és baixa, palúdica i té una ventilació suficient que evita que sigui massa morbífica.

Els bastiments que naveguen en aquestes aigües són bastimentons de fons pla propis de la gent que viu en barraques amb cobertes d'herba establertes vora els estanys costaners, com és o era el cas dels bastiments de l'Albufera de València o dels de qualsevol dels estanys litorals del golf de Lleó. I, malgrat que a cert indret a tramuntana de les goles del Po (Itàlia) —concretament, a les illes fangoses de la llacuna de Venècia— tingué lloc un procés històric complexíssim i espectacular pel qual les barraques amb cobertes d'herba foren substituïdes pels palaus més sumptuosos d'Europa i els bastimentons de fons pla es transformaren en gòndoles, gondolins i altres naus del barcarès més sofisticat del món, aquest no és, ni de bon tros, el cas de l'arquitectura naval practicada als estanys de la costa catalana.

Hom pot parlar de cinc versions catalanes de l'arquitectura naval dels estanys costaners, les quals s'ajusten clarament a cinc *denes*, tanmateix ben desiguals, del rosari litoral (i «desigual» vol dir 'de diferent nombre de grans o vertells'):

- la dena de la Salanca,
- la dena de la marina de l'Alt Empordà,
- la dena de la marina del pla del Llobregat,
- la dena de la marina del Penedès,
- la dena de les goles de l'Ebre.

7.2.1. La dena de la Salanca

La modalitat pròpia de l'arquitectura naval que s'estila als estanys litorals de la Salanca es pot considerar ensems com una de les distintes versions catalanes i com una de les distintes versions peculiars del gran rosari d'estanys que ressegueix tot el platjà del golf de Lleó.

Com a tots els estanys del golf de Lleó, en els de la Salanca hom navega amb betes, les quals, segons la mida, reben, de més gran a més petit, els noms de *beta*, *betona* i *betó*. Cal tenir en compte que la divisió de cada tipus de bastimentó en tres mides diferents és una tendència que s'adverteix a diferents platjars de la Ca-

talunya Gran (en són exemples el *barquetot albuferenc*, el *barquet albuferenc* i el *barquetet albuferenc*, de l'Albufera de València, i el *gussí*, el *gussiet* i el *gussiol*, de la marina del Penedès).

Els trets més característics de l'arquitectura de les betes són, sobretot, els següents:

- caps alterosos, el de proa més;
- rodes i costats més llançats com més gran és el bastiment, de tal manera que la beta té grans llançaments i el betó no en té;
- costelles molt clares i formades, generalment, per dues peces;
- roda de proa no sobresortint i desproveïda de cap de mort;
- cobertetes a proa i a popa;
- manca de corredors, de senó i de bitons.

El fet més interessant és, però, la presència a l'estany de Salses d'un cert tipus de bastiment arcaic, com ho és el *betó de Salses*. Hom considera que les betes són tipus de bastiments generats per evolució del betó esmentat. El betó de Salses, com la beta, és de fons pla i de dues proes.

Els trets més característics de l'arquitectura del betó de Salses són els següents:

- caps no alterosos;
- rodes i costats sense llançaments;
- costelles bastant clares però no tant com en la beta;
- roda de proa sobresortint i proveïda de cap de mort;
- coberteta a proa;
- corredors, senó i bitons;
- manca d'orla.

Així, doncs, com hem pogut veure, el betó és un bastiment intermedi entre la beta i el barquet, tot i que no és ben bé ni una cosa ni l'altra.

7.2.2. La dena de la marina de l'Alt Empordà

La versió pròpia de la marina de l'Alt Empordà, de la modalitat de l'arquitectura naval que s'estila als estanys litorals, es podria considerar també com una de les distintes versions peculiars del gran rosari d'estanys del platjar del golf de Lleó, per bé que el golf de Roses —tot i ésser part del golf de Lleó— forma un petit platjar diferent a migjorn del cap de Creus.

A l'estany de Castelló, o als seus vestigis, es navegava amb betes. Aquesta informació s'ha pogut confirmar: se sap, per exemple, que Miquel Mateu i Pla, dit eufemísticament *Embajador de España* i *Mateu dels Ferros* (que fou nomenat alcalde de Barcelona l'endemà mateix d'haver caigut aquesta el gener del 1939), anava a caçar amb betes al grau de Santa Margarida. Malauradament, però, no se sap ben bé com eren aquestes betes, perquè sembla que ja no en queda cap.

Cal esmentar també la versió palúdica de l'esclop¹ (noteu, tanmateix, que l'esclop és una versió marítima de la beta, una versió destinada a moure's per la badia arran de costa). Aquest esclop d'aigua dolça és una forma degradada de la beta: era la pastera que tenia cada mas per a evitar quedar aïllats en cas d'inundació. Quan han anat desapareixent els masos de la «plana riallera», han anat desapareixent també llurs esclops. Així, doncs, els trets més característics de l'arquitectura naval palúdica de l'Alt Empordà difereixen ben poc dels de l'arquitectura de la Salanca.

7.2.3. *La dena de la marina del pla del Llobregat*

Ningú no s'ha ocupat mai de la modalitat pròpia de l'arquitectura naval que s'estila als estanys litorals de la marina del pla del Llobregat. Si més no, cal donar-ne cinc dades orientatives:

1a) En aquests estanys s'han emprat, fins ben entrat el segle xx, bastimentons de fons pla com a tots els indrets semblants de la Catalunya Gran; però, a més a més, també s'hi han emprat altres tipus de bastiments.

2a) Fotografies de principis del segle xx proven que hom hi navegava en bastimentons plans de dues proes agudes —uns, completament oberts, i d'altres, amb dalt de proa (o *sobreproa*), dalt de popa (o *sobrepopa*), corredorets i una orla molt baixeta—; però, malgrat els testimonis gràfics, no s'ha trobat ningú de la marina del pla del Llobregat que tingués notícia d'aquesta mena de bastimentons.

3a) Gent gran del Prat recorda, però, l'endreç de bastimentons plans amb popa ampla i espill¹² emprats encara després de la Guerra d'Espanya (1936-1939) i que tothom denomina invariablement *xalanes*; d'aquestes petites naus, però, no n'hem localitzat cap ni n'hem trobat cap fotografia.

4a) El terme *xalana* és l'única forma coneguda a la marina del pla del Llobregat d'anomenar bastimentons de fons pla. Malauradament, però, no s'ha pogut esbrinar com anomenaven els esmentats bastimentons de dues proes, si els anomenaven *xalanes* o no, ni tampoc si distingien amb noms diferents els oberts dels que duïen corredorets.

5a) Abans d'haver fet les obres de canalització del Llobregat posteriors a les tràgiques inundacions del Cardener del 1962 i abans, és clar, de la construcció del pantà de la Baells, les aigües de la part més baixa d'aquest riu eren tan tranquil·les i tan mancades de corrent que hom hi navegava ben bé com si es tractés d'un estany litoral, per la qual cosa els tipus de bastimentons emprats allí eren, en general, els mateixos que els dels estanys costaners.

12. N. de l'ed.: En nàutica, l'*espill* és la cara posterior dels bucs que tenen la popa tallada. Cal no confondre aquest significat amb l'ús del mateix terme en el sentit metafòric que empra l'autor quan descriu la superfície llisa i reflectora de la mar, d'estanys o d'altres cursos d'aigua.

Es podria dir que l'arquitectura naval palúdica de la marina del pla del Llobregat és una combinació de l'arquitectura de la Salanca, car els bastimentons de dues proes oberts retratats la primeria del segle xx són molt i molt semblants als betons d'allà (però no a aquells betons de Salses amb una roda de proa que sobresurt i duu cap de mort), amb l'arquitectura de l'Albufera de València, car els bastimentons de dues proes amb corredorets retratats a començament del segle xx són molt i molt semblants als barquets d'allí.

Pel que fa als altres tipus de bastiments al·ludits al final de la primera dada orientativa, cal fer tres observacions:

a) Hi ha fotografies de començament del segle xx amb imatges de vasos escafoides, ço és, de bastiments amb carena, sobretot de l'estany del Remolar; però es tracta de naus diferents que fan pensar en introduccions ocasionals procedents d'altres indrets o bé en projectes especials, com ara aquell bastiment propulsat amb rodes d'àleps que hi ha a la postal de Lucien Roisin (1884-1943) que es titula *Prat de Llobregat. Estanque del Remolà* (núm. 12 de la col·lecció) (fot. 1).

b) Com hem dit més amunt, existeix una fotografia d'un esquif doble en aigües de l'estany de la Ricarda a bord del qual hi ha els mestres Joaquim Malats i Enric Morera (fot. 2).

FOTOGRAFIA 1. A primer terme, bastiment propulsat per rodes d'àleps a l'estany del Remolar (el Prat de Llobregat).

FOTOGRAFIA 2. Esquif doble a l'estany de la Ricarda (el Prat de Llobregat).

c) Durant les obres de la gran bassa feta a Castelldefels per a acollir-hi les regates de caiacs i de canoes canadenques durant els Jocs Olímpics de Barcelona (1992) hi foren trobades les restes d'un llagut del segle xiv. Tot i que aquesta nau tenia l'aspecte d'haver estat concebuda per a la navegació marítima, sembla adient esmentar-la perquè hom suposa que durant el segle xiv l'indret on ha estat desenterrada era l'extrem occidental de la Murtrassa, estany desaparegut anys ha. Malauradament, les autoritats competents no tingueren cap interès a conservar la troballa i la nau s'ha malmès definitivament.

7.2.4. *La dena de la marina del Penedès*

De la versió pròpia de la marina del Penedès, si és que existeix tal versió, no se'n sap res. Hi ha, però, dues postals de l'estany de Coma-ruga, de les quals es pot obtenir informació sobre el barcarès de la zona. Una de les postals és una vista dels primers anys de segle xx publicada per Àngel Toldrà Viazó —*Vendrell. Estanque y baños de Comarruga* (ATV-3241) (fot. 3)—, en la qual es veu un paisatge palúdic bucòlic amb un ramat de cabres que pastura a la riba de l'estany, al bell mig del qual es veu un bastimentó propulsat per rodes d'àleps.

FOTOGRAFIA 3. Bastimentó propulsat per rodes d'àleps a l'estany de Coma-ruga.

La segona postal és una targeta de A. Campaña i J. Puig-Ferran, feta durant els anys setanta —*Comarruga (Vendrell). Vista panoràmica del lago* (núm. 962 de la sèrie I de la col·lecció) (fot. 4)—, en què podem veure l'estany de Coma-ruga, que és de formes quadrades, envoltat per una balustrada amb columnes que sostenen fanals. A l'aigua hi ha dues xalanes^{IV} o *dinghies* ('bot curt') amb diverses persones a bord.

FOTOGRAFIA 4. Xalanes^{IV} de l'estany de Coma-ruga.

7.2.5. *La dena de les goles de l'Ebre*

La modalitat de l'arquitectura naval pròpia de les goles de l'Ebre es concreta en dos tipus de bastimentons: la pontoneta i el barquet de caça. La pontoneta és una nau petita correntíssima als espills d'aigua del sòl de Riu i no solament als estanys, sinó també als recs i al port dels Alfacs.

Els trets més característics de l'arquitectura naval de les goles de l'Ebre són els següents:

- fons pla;
- dues proes i poc rellevament;
- rodes poc llançades o costats sense llançaments;
- costelles més o menys clares i fetes de tres peces;
- roda de proa que no sobresurt o sobresurt molt poc i desproveïda de cap de mort;
- dalt de proa i dalt de popa;
- manca de corredors, de senó i de bitons.

Les pontonetes dels estanys són molt senzilles i van amb perxa; en canvi, les del port dels Alfacs van amb vela llatina i amb rem i tenen una certa pretensió. El barquet de caça difereix de la pontoneta fonamentalment pel fet de tenir corredors.

7.3. EL ROSARI D'ESTANYS NO PIRINENC DE TERRA ENDINS

El rosari no pirinenc de terra endins té ben pocs estanys on hom pugui barquejar.

D'una banda, es pot parlar dels estanys ocasionals que es formen adesiara al comtat de Girona; però, malauradament, la informació reunida sobre aquests estanys és del tot deficient, car s'ha obtingut únicament d'unes poques fotografies antigues —no de postals— que van ésser trobades als encants, sense cap dada escrita, entre altres papers. En aquestes imatges, es veuen bastimentons en estanys no identificats, però que semblen del comtat de Girona perquè els arbres són alzines sureres en explotació i perquè la indumentària de la gent ho suggereix. Els bastimentons que hi apareixen són llanxetes, en algunes fotografies, i pasteres, en algunes altres; però la falta d'informació fiable i clara ens recomana no insistir en aquesta qüestió.

D'altra banda cal, ací sí, fer referència detinguda a dos estanys distints, cadascun dels quals té un barcarès ben diferent del de l'altre: l'estany de Banyoles i l'estany d'Ivars i Vila-sana.

7.3.1. L'estany de Banyoles

L'estany de Banyoles és un estany tectònic i càrstic que existeix des de fa milers d'anys i que s'estén al comtat de Besalú, a tocar de la ciutat de Banyoles. En algun indret assoleix una fondària de 34 brases¹³ (57 metres, aproximadament). En les aigües d'aquest estany, s'ha barquejat sempre; però, contràriament a allò que sol passar a la major part d'estanys navegables, l'estany de Banyoles no té cap tipus de nau pròpia, ja que els bastiments utilitzats han estat importats d'altres llocs, generalment de viles marineres. Això fa que el barcarès d'aquest estany hagi estat sempre altament heterogeni, per la qual cosa hom hi pot veure o hi ha pogut veure, entre altres bastiments: botets, llanxetes, pasteres, xalanes, canoes, *outriggers* i patins de pedals. Així, doncs, no es pot parlar de quins són els trets més característics de l'arquitectura naval de l'estany de Banyoles, perquè aquesta no existeix.

Tanmateix, cal fer referència a un cert bastiment concret molt típic de Banyoles —no a un tipus de nau sinó a una nau molt curiosa—: la nau coneguda popularment amb el nom de *Tirona*, que es pot veure en la postal titulada *Bañolas. Lago* (núm. 62 de la col·lecció) (fot. 5). La *Tirona* era el bastimentó més rellevant i es-

FOTOGRAFIA 5. El bastiment de passeig *Tirona*, a l'estany de Banyoles.

13. N. de l'ed.: La braça és una unitat de longitud que equival a 1,67 metres.

pectacular de tots els que participaven a la Festa del Peix. La Festa del Peix era un aplec aquàtic anyal que hom celebrava per a repoblar de peixos l'estany i son promotor fou el doctor Francesc Darder i Llimona (1851-1918), eminent naturalista que va ésser director del Parc Zoològic de Barcelona i fundador del Museu Darder d'Història Natural, de Banyoles. Aital diada ictiològica, però, només es va festejar des del 1910 fins al 1918.

Tirona vol dir 'ànega, oca' i el bastiment en qüestió rep aquest nom precisament perquè té l'aparença d'una oca. Sia per influència del figuró de popa de les naus romanes, sia per influència wagneriana (el cigne del *Lohengrin*), han estat molts els bastiments que han volgut ésser un cigne. Per aconseguir-ho, s'han valgut de les estratègies següents:

— fent que tot llur buc tingui la forma de l'au, com el *Cygnets*, del Museu Marítim d'Exeter (Anglaterra), o com un cert bastiment que hi hagué al Parc Urbà, de Montevideo, a principi del segle xx;

— fent que sigui llur figuró de proa allò que té la forma de l'au, com a la góndola *Santa Cecília* que hi hagué al canal imperial d'Aragó a l'altura de Saragossa a la primeria del segle xx o com al bastimentó dibuixat a la portada de la barcarola de José Teodoro Vilar (1836-1905) dita *La tarde en el mar*, publicada a Barcelona al final del segle xix;

— fent que a popa hi hagi una representació sencera de l'au mirant cap a proa, com als bastiments anomenats *swan boats* (angl.) (literalment, 'barques cigne'), que es posaren de moda a començament de segle xx i es difongueren en diferents espills d'aigua, com ara l'estany del davant el Palau de Belles Arts de l'Exposició Francobritànica que hi hagué a Londres el 1908, l'estany del parc de la riera Burleigh, de Loughborough —Anglaterra—, o l'estany dels Jardins Públics de Boston.

Tanmateix, els bastiments que han volgut ésser una oca han estat més aviat pocs; per això la *Tirona* de l'estany de Banyoles crida l'atenció. Això no obstant, sembla que aquesta mena de naus que figuren cignes o aus parentes del cigne abundaren força al principi del segle xx: un petit atles de propaganda de les línies dels ferrocarrils PLM (París-Lió-Mediterrània), que anaven a la Costa Blava, aparegut cap a l'any 1920 reproduïx un quadre de René Lelong en el qual es veu un bastiment amb aparença d'ànec que participa a la batalla de flors de la badia de Vilafranca de Mar mentre navega entre betes i vaixells de guerra fondejats.

D'altra banda, no deixa d'ésser sorprenent la gran similitud existent entre la *Tirona* i el bastiment de Montevideo esmentat; les diferències més rellevants entre aquests dos bastiments són les quatre següents:

1a) La nau d'ací té el cap d'oca i la d'allí, de cigne.

2a) L'oca té el cap tirat enrere, de manera que el bec queda més a popa que el pit, i el cigne té el cap col·locat de tal manera que el bec queda a proa de tot.

3a) Tota la part de fora del buc de la nau d'ací és tractada amb gubiades que imiten el plomatge, característica que manca a la nau americana.

4a) La nau d'ací és més petita que la d'allí. La *Tirona*, de fet, no és més que un tipus de bot de rem, de dos parells de rem, però generalment la mena un sol barquer que empunya el parell de proa.

7.3.2. L'estany d'Ivars i Vila-sana

L'estany d'Ivars i Vila-sana és un estany arrencat durant la segona meitat del segle xx que s'estenia al marquesat de Lleida entre la vila d'Ivars d'Urgell i el poble de Vila-sana. La seva fondària màxima sobrepassava ben poc les dues brases (una mica menys de quatre metres) i, a les seves aigües es barquejava, si més no, durant el segle xx. Els bastiments d'aquest espill d'aigua eren bots petits que no tenien res de particular; hom els emprava, principalment, amb les finalitats d'anar a caçar i d'anar a esbargir-se —sobretot, quan la gent es dirigia als bells indrets de l'estany a fer la tornaboda de moltes festes majors. A partir de diferents fotografies, es poden distingir tres menes de bots:

- els de fusta rellevats de cinta i amb corredors (amb filerets i paraescuts), que són, aparentment, els més antics, car estan documentats des de la primera del segle xx;

- els de fusta tirats de cinta i sense corredors, que són més robusts que els anteriors i estan documentats a partir de l'any 1925, aproximadament;

- els de ciment,¹⁴ que apareixen cap al 1925.

Tots aquests bastiments eren de rem, de rem parells, i duïen un o dos parells d'escalereres; però, generalment, hi remava una sola persona amb un únic parell. Els rem eren com els emprats tradicionalment a tota la costa catalana.

7.4. L'ESQUITXALL D'ESTANYS ARTIFICIALS

Els bastimentons d'anar a barquejar pels estanys artificials formen una miscel·lània d'elements més o menys curiosos que han estat totalment oblidats.

Aquest esquitxall es pot considerar format per quatre classes d'espills d'aigua:

- estanys de jardí, que poden ésser públics o bé privats;
- pantans;
- basses industrials;
- dipòsits.

14. N. de l'ed.: Cap a final del segle XIX, es van construir a Europa diferents barques o bots fets de ciment armat, que sembla que suraven i lliscaven amb prou lleugeresa.

7.4.1. *Estanys de jardí (I): estanys públics*

Com acabem de dir, els estanys de jardí poden ésser públics o privats. Els estanys de jardí públics són tant aquells que mai no han estat privats com els altres que, malgrat ésser-ho, són accessibles al públic.

Quant als estanys de jardí públics, cal considerar-ne separatament dos conjunts —perquè els bastiments de cada conjunt tenen particularitats ben diferents—: els estanys de jardí públic en els quals no hi ha cap tobogan i els estanys de jardí públic en els quals hi ha tobogans. Els tobogans dels estanys són instal·lacions d'esbargiment que consisteixen en un pla inclinat —fet, generalment, de fusta o metall— pel qual bastiments menors *ad hoc* llisquen per unes guies fins a arribar a l'aigua.

7.4.1.1. Estanys de jardí públic en els quals no hi ha cap tobogan

Hi ha estanys de jardí públic sense tobogan al comtat de Rosselló, al comtat de Barcelona i al comtat de Cerdanya.

a) COMTAT DE ROSSELLÓ

Al comtat de Rosselló, concretament al vescomtat de Conflent, hi ha l'estany de Vernet. El poble de Vernet és l'únic indret de Catalunya que ha sabut desenvolupar un turisme d'elit; s'hi fundà una estació balneària on anaren Niccolò Paganini (1782-1840) —el famós violinista—, Ibrahim Paixà (1789-1848) —qui intervingué en la formació de l'armada turca de tipus occidental que el 1824 fou enviada contra els independentistes grecs i qui el 1848 esdevingué virrei d'Egipte—, Rudyard Kipling (1856-1936) —l'escriptor que obtingué el Premi Nobel de Literatura—, Victòria I d'Anglaterra (1819-1901) —reina d'Anglaterra i emperadriu de l'Índia— i Victòria de Hessen i del Rin (1863-1950) —princesa de Battenberg, esposa de l'almirall Lluís Alexandre Mountbatten—, entre altres personatges històrics.

Malgrat la vinculació al món naval de molts dels forasters, les naus de l'estany no reflecteixen pas cap mena de gust des del punt de vista de l'arquitectura naval, car els dos bastimentons que hi hagué durant la *Belle Époque* eren metàl·lics i sense cap gràcia. Més concretament, eren dues nauetes rases i sense rellevament que semblarien banyeres si no fos perquè la proa acabava en punta. Hom hi armava un parell de remos sense gallons, els quals anaven en dames i no en escalemeres amb escàlems i estrops. Dit breument, les nauetes no tenien cap element propi de l'arquitectura naval catalana.

b) COMTAT DE BARCELONA

Al comtat de Barcelona hi ha o hi hagué estanys de jardí públic sense cap tobogan a Barcelona, a Gavà i a Castelldefels.

BARCELONA. Barcelona ha estat sempre una ciutat mancada d'estanys públics on poder barquejar, perquè els parcs públics també hi han escassejat sempre. N'és un exemple el fet que només es pot fer referència a sis d'aquests espills d'aigua:

— Els Camps Elisis, situats al passeig de Gràcia i sobre el carrer d'Aragó. Van existir entre els anys 1853 i 1873 i hi havia un estany on hom barquejava. Aquesta informació s'ha obtingut gràcies a un gravat de 1858 titulat *Les muntanyes russes*, en el qual es veu, a primer terme, l'estany amb una petita nau on hi ha una dona i dos homes i, més enllà, les muntanyes russes (fot. 6). El bastimentó representat és molt menut, car només hi caben els tres personatges esmentats i és impulsat únicament per un parell de remes (armats a la catalana, ço és, amb estrops i escà-

FOTOGRAFIA 6. L'estany dels Camps Elisis que hi havia a Barcelona, a mitjan segle XIX, en un gravat de l'època.

lems). El que més crida l'atenció d'aquest bastimentó són unes rodes gruixudíssimes que sobresurten molt de la soleta, tant la de proa com la de popa, les quals acaben en una mena de caragol enroscat cap enfora, elements que provoquen que l'aspecte del bastiment evoqui el de la góndola.

— L'estany del parc de la Ciutadella. Se sap que aquest estany tingué, en una primera època molt curta, un tobogan, però no queda clar si més endavant tornà a tenir-ne durant algun altre període breu. Això no obstant, en aquest apartat serà tractat com si no n'hagués tingut mai, sobretot, perquè és un dels estanys de jardí públic navegables més important i perquè la presència del tobogan es pot considerar un fet gairebé irrellevant. Així, doncs, ara es parlarà dels bastiments que hi han navegat i que no tenen relació amb el tobogan —a aquests segons farem referència més endavant (cf. el § 7.4.1.2). Tanmateix, abans d'entrar de ple en el tema dels bastiments d'aquest estany, cal dir que l'espill d'aigua actual no té pas la mateixa planta que tenia al començament; car, fins a mitjan segle xx, a la riba de tramuntana hi desembocava un canal navegable que venia de la cascada fent una gran marrada amb ziga-zagues i que passava per sota de tres ponts i tenia una illa a mig camí. L'eliminació d'aquest canal és anterior a les modificacions brutals que va patir el parc de la Ciutadella en temps de l'alcalde Josep Maria de Porcioles i Colomer (1957-1973). L'estany tenia una illa important, anomenada *illa de les Esfinxs*, perquè la seva costa n'era plena (avui, però, les esfinxs han desaparegut víctimes de la iconoclàstia dels edils barcelonins); ultra l'illa esmentada, hi ha unes quantes illetes molt petites. Quant als diferents tipus de bastiments que hom ha vist navegar per l'estany del parc de la Ciutadella, cal parlar dels següents: el bot amb aires de clíper, el bot elegant, els botets, les góndoles, els hidrocicles de dos bucs, la canoa canadenc i les llanxes de plàstic. En primer lloc, el *bot amb aires de clíper* és, probablement, la primera nau que va solcar aquestes aigües, car apareix fotografiat en una postal amb mata-segells del 1902. Es tracta d'un bot de construcció llisa, rellevat, amb la roda de proa molt llançada, el buc de la qual imitava la forma d'un buc de clíper —fins i tot, tenia damunt la soleta unes columnetes que aguantaven una soleta d'obra morta, ço és, la fusta que forma la part superior del costat del buc que queda damunt la línia de flotació. Els bastiments d'aquesta classe poden portar dos parells de remes, però només en solen dur. Malauradament, no se sap com anaven armats i sembla que, en aquest estany, només hi hagué un bot d'aquest estil. En segon lloc, el *bot elegant* és, segons sembla, el que va substituir l'anterior, ja que enlloc no se'ls veu alhora; apareix fotografiat en una postal datada del 1906. Es tracta d'un bot elegantíssim de construcció llisa, rellevat, amb la roda de proa recta i a plom, però amb el gaó arquejat i amb la popa molt llançada, tal com la d'un iot de l'època. Damunt la soleta s'insinuen una mena de falques petites. Duu un parell de remes armats en dames; a cada amura hi ha un petit escut de la ciutat de Barcelona (fot. 7). En tercer lloc, els *botets* són uns

FOTOGRAFIA 7. Bot elegant a l'estany del parc de la Ciutadella (Barcelona).

bots corrents, bastant rústics, més petits que els anteriors però de tall català, poc rellevats, amb la roda de proa recta i a plom però amb una mica de gaó. Cada bastiment és impulsat mitjançant un parell de rem armats amb escalemeres, escàlems i estrops. Aquests botets, que surten en una fotografia del llibre de Carles Soldevila *Guía de Barcelona* (Barcelona, 1951), semblen les primeres naus que servien per a anar a barquejar per l'estany després de la Guerra d'Espanya; per la moda que segueix la gent que es veu a la fotografia esmentada, es nota ben bé que aquesta és de després de la guerra, però de quan a l'illa de les Esfinxs encara hi havia els animals quimèrics que li donen nom, per bé que sense gitar el raig d'aigua per la boca. En quart lloc, les *góndoles* d'aquest estany són unes versions ingènues de les famoses nauetes venecianes (fot. 8): tenien quatre bancs força semblants als seients d'un autobús, però la proa, amb el ferro de prova, era ben bé com la de les veritables, i cada bastiment era menat per un gondoler dret sobre la coberta de popa fent jugar el rem a la forcola¹⁵ talment com ho fan els dels canals de la Sereníssima, ço és, Venècia. Aquests bastiments foren a l'estany abans de la guerra, durant un període no determinat que hom podria estimar comprès entre els anys 1925 i 1932. En cinquè lloc, els *hidrocicles* de

15. N. de l'ed.: La *forcola* és l'escalemera que utilitzen tradicionalment les góndoles venecianes. Les forcoles es diferencien d'altres tipus d'escalemeres perquè la persona que rema només ho pot fer dreta i mirant endavant.

FOTOGRAFIA 8. Góndola a l'estany del parc de la Ciutadella (Barcelona).

dos bucs són uns rais formats per dos cossos surants cilíndrics units per unes barres transversals que serveixen de base a una estructura solidària de metall semblant al quadre d'una bicicleta, de manera que el tripulant va assegut com si anés en bicicleta. D'aquests rais, n'hi hagué cinc o més i coexistiren amb les góndoles. En sisè lloc, la *canoa canadenc*a és un bastimentó que es veu en una postal en la qual també surt una góndola i uns quants hidrocicles de dos bucs. No sabem si es tracta d'una canoa canadenc varada ocasionalment o bé si és un dels bastiments que hom podia noliejar. En darrer lloc, les *llanxetes de plàstic* són les naus que hi ha actualment, i no tenen cap interès.

— L'estany del Turó Park. En aquest estany, hi hagué, els anys vint del segle xx, un parell de naus. Una postal borrosa, titulada *Turó Park. Lago*, ho prova (fot. 9).

— L'estany del parc de la Pegaso (al barri de la Sagrera, de Barcelona; antigament, parc de La Hispano Suïssa, dins el municipi de Sant Martí de Provençals), el del parc de la Creueta del Coll (al barri del Coll; antigament, dins el municipi d'Horta) i el del parc de l'Espanya Industrial (a Sants), que són de creació recent i del mal gust que caracteritza l'urbanisme municipal socialista. Els bastimentons que hi ha són xalanes de plàstic que no mereixen ni ésser esmentades.

GAVÀ. El municipi de Gavà s'estén en un indret palúdic (hi ha part de l'estany de la Murtra i hi hagué part de la Murtrassa, entre altres estanys); tant és així que hom creu que durant l'edat mitjana certes naus menors de navegació marítima

FOTOGRAFIA 9. Bastiments de passeig a l'estany del Turó Park (Barcelona).

podien arribar ben bé fins al nucli del poble a través de la Murtrassa. El fet curiós és que, a més a més, hi ha hagut un estany artificial notable a tocar de les cases del centre urbà. Aquest estany, anomenat American Lake ('llac americà'), formava part de les instal·lacions d'esbargiment del jardí d'un hotel restaurant conegut amb la mateixa denominació anglesa. El propietari de tot això era un tal Artur Costa i Martí, nou-ric que acumulà una gran fortuna fent aquella mena de negocis que s'estilaren durant la Primera Guerra Mundial i que ací no correspon d'analitzar. L'American Lake era un espill d'aigua de forma més aviat quadrada, dins el qual hi havia dues illetes notables, plenes d'arbres, i algunes altres de molt petites, totes cap a l'angle ponentí, prop de l'embarcador principal; sembla que l'estany va ésser esgotat definitivament durant la Guerra d'Espanya i algú ha dit que ho va ésser per tal que els avions feixistes que venien a bombardejar Barcelona procedents de Mallorca no el poguessin fer servir més com a senya, argument versemblant si hom té present que aitals avions s'atansaven en vol rasant. A partir de l'estudi de la sèrie de postals de l'American Lake editada per Lucien Roisin, que segons sembla són les úniques de l'indret, es pot concloure que el barcarès d'aquest espill d'aigua era format, pel cap baix, per vuit tipus diferents de bastimentons: patí de rem de dues pales, xalana, llanxeta d'un parell de rem, llanxeta de dos parells de rem, botet de caps molt llançats, botet amb popa de dos cossos i botet tinglat. En primer lloc, de *patins de rem de dues pales*, n'hi hagué, com a mínim, quatre, que són els que es

veuen a la postal número 6 de la sèrie: es tracta de bastimentons petits molt elementals. En segon lloc, de *xalanes*, se'n veu una a la postal número 2 de la sèrie: es tracta d'un veritable caixó de panses sense cap mena de llançament a cap dels espills ni a cap dels costats, és de construcció llisa, té dos bancs i arma un parell de remos tot i que no es pot apreciar amb quin sistema van armats. En tercer lloc, de *llanxetes d'un parell de remos*, n'hi hagué no menys de set (*American Lake 1, American Lake 4, American Lake 5, American Lake 6, American Lake 7* i dues sense nom), totes de construcció llisa però no del tot iguals; apareixen a moltes postals de la sèrie, com ara a la de Lucien Roisin titulada *American Lake. Hotel Restaurant. Gavà (15 km de Barcelona)* (núm. 14 de la col·lecció) (fot. 10).

D'aquestes llanxetes, la que més crida l'atenció és l'*American Lake 4*, pel fet d'ésser més robusta i d'anar propulsada per un motoret forabord —en lloc de per remos (noteu que s'està parlant dels anys vint)—, la qual es pot veure a les postals números 4 i 19 de la sèrie. En quart lloc, de *llanxetes de dos parells de remos*, sembla que només n'hi hagué una, que es pot veure a la postal número 14 de la sèrie i queda a la part dreta de la fotografia. És de construcció llisa, no té nom i els remos van armats en dames. En cinquè lloc, de *botets de caps molt llançats*, només n'hi va haver un, l'*American Lake 10*, que es pot veure perfectament a la postal número 9 de la sèrie i es reconeix en moltes altres postals pel fet de dur sempre una bandera a popa (cap altre bastiment de l'estany no enarborava banderes). Aquesta nau, de construcció llisa, és de tall molt fi, la seva proa evoca la dels clípers i la seva popa la dels iots de l'època, i

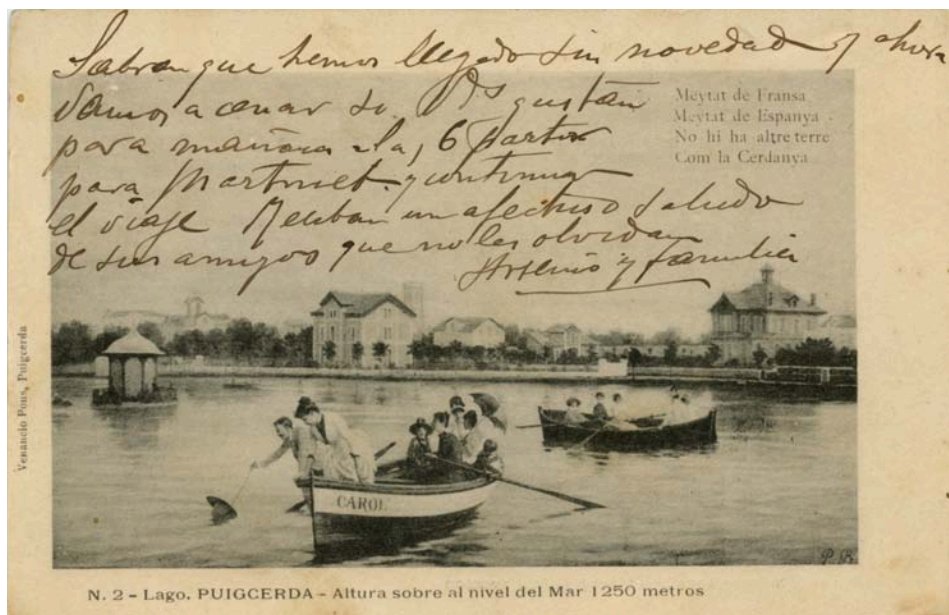
FOTOGRAFIA 10. Llanxetes d'un parell de remos a l'American Lake (Gavà).

arma dos parells de remes en dames. En setè lloc, de *botets amb popa de dos cossos* també només n'hi hagué un, sense nom, que es pot veure a les postals números 4, 14 i 19 de la sèrie: era de construcció llisa, tenia la roda de proa gairebé recta i a plom, la popa era de dos cossos com la d'un gran veler i armava un parell de remes en dames. I, en darrer lloc, de *botets tinglats*, també només n'hi hagué un, sense nom, que es pot veure a la postal número 3 de la sèrie. No deixa d'ésser curiosa la presència a l'estany del parc de la Ciutadella de Barcelona i a l'American Lake de Gavà de bastimentons en forma de grans velers (botet amb aires de clíper al primer estany, botet de caps molt llançats i botet amb popa de dos cossos, al segon). Durant un període que oscil·la entre els darrers anys del segle XIX i el primer quart del segle XX, sembla com si la presència de bastiments en forma de grans velers fos una afecció, una tendència estètica, que es podria interpretar com una influència tardana i llunyana d'aquell canotatge que hom practicava al Sena i als seus afluents dels voltants de París durant l'època romàntica o, potser, seria millor considerar-ho com els primers passos d'un camí que podria haver menat cap a l'aparició de naus lil·liputenques, ço és, de models navegables tripulats, o sia, de models a escala reduïda però d'una mida tal que hi cabés una persona adulta o una criatura.

c) COMTAT DE Cerdanya

Al comtat de Cerdanya hi ha l'estany de Puigcerdà, situat a 1.250 metres sobre el nivell de la mar, per la qual cosa l'estany es glaça sovint durant l'estació freda i forma una crosta molt gruixuda. La informació més antiga sobre la navegació en aquest estany és, aparentment, la que ofereix una postal editada per Venanci Pons, de la qual hi ha dos exemplars —l'un amb mata-segells del 1903, per bé que la xifra 3 queda molt poc clara, i l'altre està datat el 1906. La vista de l'estany representada sembla que s'ha fet a partir d'un dibuix o d'una pintura, però també es podria tractar d'una fotografia molt i molt retocada; el fet, però, és que es tracta d'un paisatge aquàtic en el qual es veu, a primer terme, un parell de bastimentons amb les rodes rectes i gairebé a plom. El primer es veu des de l'amura de babord —ço és, la banda esquerra—, es diu *Carol*, és propulsat per un parell de remes i duu set persones a bord; el segon es veu des del través de babord, és propulsat per dos parells de remes, té un timó amb arjau i duu cinc o sis persones a bord (no es pot precisar). No es pot afirmar que siguin bastiments de fons pla ni que tinguin carena, ja que en la postal de Venanci Pons titulada *Lago. Puigcerdà. Altura sobre el nivel del mar 1.250 m* (núm. 2 de la col·lecció) no es veu bé (fot. 11).

A partir de vint-i-quatre postals distintes de l'estany en les quals es veuen bastiments —totes posteriors a la del *Carol*—, i a partir, també, d'algunes de repetides d'aïtal col·lecció (les postals repetides són interessants, per exemple, per-

FOTOGRAFIA 11. El bastimentó Carol en una postal feta servir de l'estany de Puigcerdà.

què hi ha dates), es pot dibuixar l'esquema històric de la navegació puigcerdanenca. Es pot assegurar que, des d'abans del 1911, llisquen per les aigües d'aquest estany cinc naus sense nom (un bot, una llanxeta i tres naus amb un fistó molt característic pintat a les bocals), les quals han subsistit fins molts anys després de la Guerra d'Espanya. Aquests bastiments es poden veure en les postals editades per Sauquet, per Berdagué Mary-Bernard, per ND Phot. i per la Phototypie Labouche Frères.

Cap als anys vint s'afegeix al barcarès un segon bot que es pot veure en algunes postals dels germans Labouche i, cap als anys trenta, se n'hi afegeixen dos més: l'Elvira i el Lluïsa, captats en algunes postals de Lucien Roisin. De les tres naus que porten pintat el fistó —que és la franja horitzontal que separa un color de l'altre quan la nau en té dos, a més a més del d'aquest—, convé dir que cascuna era de colors diferents, per la qual cosa a les postals —les quals són estampades a una sola tinta— apareixen així: l'una de color gris fosc amb el fistó blanquinós (ací, d'aquesta, se'n dirà «la grisa fosca»); l'altra, blanquinosa de dalt i negrosa de baix amb el fistó gris (ací, d'aquesta, se'n dirà «la blanca i negra»), i l'altra, grisa clara de dalt i grisa molt clara de baix amb el fistó blanquinós (ací, d'aquesta, se'n dirà «la grisa clara»). En primer lloc, «la grisa fosca» —en la qual navegaven una dona i dos homes— i «la blanca i negra» —en la qual hi ha tres soldats— (gràcies a la postal de l'editorial Sauquet *Los Pirineos. Puigcerda. El Lago* (núm. 558 de la col-

lecció), totes dues es veuen ben bé) són bastimentons de fons pla de dues proes amb rodes rectes lleugerament llançades, una mica rellevats i propulsats per dos parells de remes armats a la catalana; això fa que hom els hagi d'encloure forçosament al grup de les betes. En segon lloc, a la banda esquerra de la postal de ND Phot. *Puigcerda. El Lago* (núm. 10 de la col·lecció) i a la banda dreta de la de Berdagué Mary *Puigcerda. Le Lac* (núm. 435 de la col·lecció), es veu «la grisa clara», que és un botet, o sia, un bastimentó amb carena propulsat per dos parells de remes armats a la catalana.

Pel que fa al bot sense fístó, aquest es pot guaitar perfectament a la postal anònima *Los Pirineos. Puigcerda. El Lago y paseo del Lago* (núm. 559 de la col·lecció), en la qual el bastiment en qüestió és el de més a l'esquerra, i a les postals de Lucien Roisin *Puigcerda. Lago* (núm. 8 de la col·lecció) i *Puigcerda. Lago* (núm. 50 de la col·lecció). Es tracta d'un botet corrent poc rellevat propulsat per dos parells de remes armats a la catalana; pot ésser identificat pel fet de tenir un dalt de proa petit molt característic i pel fet de dur dues femelles a la roda de popa en comptes de dur-hi una femella i una agulla. Aquest bastiment apareix en distintes postals pintat de diferents maneres.

Quant a la llanxeta, aquesta es veu molt bé de perfil a la postal de Joseph Fau *Puigcerda. El Lago*, i la forma de l'espill, triangular, es pot distingir a la postal anònima ja esmentada, car, en aquesta vista, la llanxeta s'albira des de popa —dels quatre bastiments captats és el que duu a bord una parella senzilla (ell amb gorra, ella amb davantal). El segon bot, ço és, el varat a l'estany cap als anys vint —que es pot veure ben bé a la postal de Phototypie Labouche *Los Pyrénées. Puigcerda. El Lago* («PYR 6e SÈRIE», núm. 201)— és un bot rellevat, propulsat per dos parells de remes armats a la catalana, de dimensions menors que l'altre i sempre apareix de color negre (fot. 12).

L'Elvira i el *Lluïsa* són dos bots de color blanc que duen el nom pintat a l'amurra. Malgrat que semblen noves unitats incorporades a la flota de l'estany, no es pot descartar la possibilitat que el *Lluïsa* fos algun dels antics bots de Puigcerdà emblanquinat de nou i batejat, és difícil de precisar. *L'Elvira* apareix a la postal de Lucien Roisin titulada *Puigcerdà. L'Estany* (núm. 18 de la col·lecció) i el *Lluïsa*, a la del mateix fotògraf *Puigcerdà. Estany* (núm. 20 de la col·lecció). Així, doncs, hom podria dir que les primeres unitats destinades a l'estany de Puigcerdà foren bastiments d'aigua dolça de la família de les betes, però totes les altres han estat naus de tipus portuari, ço és, bots i una llanxeta.

7.4.1.2. Estanys de jardí públic en els quals hi ha tobogans

A Catalunya, hi ha hagut quatre estanys de jardí públic amb tobogans, situats tots al comtat de Barcelona: tres a Barcelona i un a Sant Cugat del Vallès.

FOTOGRAFIA 12. Bot rellevat propulsat per dos parells de rems a l'estany de Puigcerdà.

BARCELONA. Dels tres estanys de Barcelona, dos han estat a l'interior del parc de la Ciutadella (l'estany del Saturno Parque i l'estany del parc de la Ciutadella ja esmentat —cf. el § 7.4.1.1—) i el tercer, al Turó Park (estany del Turó Park).

No és fàcil parlar dels estanys del parc de la Ciutadella que tingueren tobogan, perquè, segons que sembla, la disposició del complex o complexos d'atraccions canvià diverses vegades sense apartar-se del mateix lloc, o sia, del terreny que comprèn l'antiga plaça d'armes i l'estany del parc de la Ciutadella, i això fa que, com més fotografies de les muntanyes russes es mirin, més difícil sigui poder-se'n imaginar el recorregut, car no coincideixen. Saturno Parque és el nom que rebé el primer parc d'atraccions instal·lat a l'indret esmentat, dins el parc de la Ciutadella. Entre les atraccions principals del parc hi havia unes muntanyes russes, dites *Los Urales*, les quals descansaven sobre terra —no sobre el fons de cap estany— i, vinculat a la torre principal de *Los Urales*, hi havia un tobogan que rebia el nom de *Water Chute* ('tobogan d'aigua') i acabava en un estanyol desaparegut, l'estany del Saturno Parque, que quedava entre l'estany del parc i l'arsenal de la Ciutadella on avui hi ha el Parlament. Manquen dades que permetin precisar les dates durant les quals va existir l'estany del Saturno Parque amb el seu *Water Chute*, i la datació es complica a causa de la presència de *Los Urales* (no se sap amb seguretat si són els mateixos o uns d'iguals) a l'Exposició Regional de València el 1909. El *Water Chute* era una rampa d'una inclinació de 30° en la qual hi havia dues vies de dos carrils,

com les dels trens, destinades a varar-hi i a treure-hi certs bastiments. La finalitat principal d'aquestes naus no era pas transportar gent per l'aigua, sinó transportar gent durant la varada, puix que després de donar fusa, els passatgers desembarcaven tot seguit. La diversió, doncs, no era navegar amb aquests bastiments, sinó rossolar-hi, esguimbar-s'hi trajo avall. Aquests bastiments eren unes xalanes estranyes de caps alterosos i grans espills llançats, rellevades de cintes i concebudes de tal manera que en caure a l'aigua, no passessin per ull ni esquitxessin els passatgers; eren ben bé el contrari d'allò que són les naus de formes hidrodinàmiques. D'aitals xalanes, en aquest estany, n'hi hagué dues variants: les de perfil molt cantellut i les de perfil poc cantellut.

Les xalanes de perfil molt cantellut no presenten una proa gaire alterosa, cosa que fa que els passatgers tinguin visibilitat mirant endavant. Pel cap baix, hi hagué cinc xalanes¹ d'aquesta mena: l'*Aurora*, la *Dominga*, la *Marta* i dues més de les quals no hem trobat el nom. Les xalanes de perfil poc cantellut presenten una proa molt alterosa, per la qual cosa els passatgers no tenen visibilitat si miren endavant, perquè resten com els infants de marina dins una barca de desembarcament (angl., *landing craft*). N'hi havia, com a mínim, quatre unitats, de les quals no hem trobat informació relativa a llurs noms. Les úniques fonts documentals localitzades que aporten dades referents a les xalanes estranyes de l'estany del Saturno Parque són la postal de Lucien Roisin *Barcelona. Saturno Parque. Water Chute* (núm. 4 de la col·lecció) (fot. 13) i la postal de Hans Grieshaber *Barcelona. Parque Atracciones*.

FOTOGRAFIA 13. Xalanes¹ al Water Chute de l'estany del Saturno Parque (Barcelona).

La segona d'aquestes dues postals és interessantíssima, perquè s'hi veu, entre unes xalanes del tobogan, certa nau petita atracada a la riba que sembla ben bé un d'aquells bastimentons de dues proes agudes propis dels estanys litorals del pla del Llobregat o propis de l'Albufera de València, i no seria gens estrany que es tractés d'un barquet d'aital albufera havent-hi, com ja hem dit, la vinculació que hi ha entre *Los Urales* i la Ciutat del Túria.

L'estany del parc de la Ciutadella, en alguns moments, també tingué tobogan: es tractava del mateix *Water Chute* de *Los Urales*. Fou instal·lat en aquest estany quan moltes de les torres metàl·liques que sostenien les muntanyes russes descansaven sobre el seu fons. Les xalanes que hom varava pel tobogan a l'estany del parc de la Ciutadella eren les de perfil molt cantellut de l'estany del Saturno Parque, per bé que amb petites modificacions.

Pel que fa a l'estany del Turó Park en el qual hi hagué un tobogan, manca molta informació. Tot i això, se sap que no es tracta de l'estany que encara existeix avui a la part de migjorn del parc (del qual ja hem parlat en dir que hi havia hagut dos bastiments), però no se sap exactament on era (sembla que quedava més amunt que aquest). El tobogan formava part, com solia passar sovint, d'un complex d'atraccions les més importants de les quals eren unes muntanyes russes, que es veuen en la postal titulada *Waterchute. Turó Park. Barcelona* (fot. 14). Malaurada-

FOTOGRAFIA 14. Bastiment amb espills baixant pel tobogan de l'estany del Turó Park (Barcelona).

ment, però, de com eren els bastiments que lliscaven tobogan avall tampoc no hem aconseguit cap mena d'informació, ja que l'única persona coneguda que hi havia pujat no recorda com eren. D'altra banda, tampoc no es poden precisar els anys durant els quals va existir el tobogan d'aquest estany desaparegut: a títol orientatiu, només es pot dir que això va ésser en algun moment comprès entre el 1925 i el 1944.

SANT CUGAT DEL VALLÈS. L'estany de Sant Cugat del Vallès no és més que la bassa de les atraccions del Casino de la Rabassada. Aquest casino era a la carretera de Gràcia a Manresa, en el tram que passa per la serra de Collserola, a l'indret anomenat *l'Arrabassada* (antigament, la Rabassada; entre el coll Serola i el coll del Pedregal, sota el Rabassalet), al costat de fora de la carretera. Les atraccions s'estenien vessant avall, entre el casino i el sot de l'Arrabassada (nom que pren el torrent de les Monelles aigües amunt del pantà de Can Borrell; aquest torrent desaigua a la riera de Sant Medir, nom que pren el curs més alt del riu Major, el qual va a parar al riu Ripoll, afluent del Besòs). L'establiment en qüestió fou construït arran de la Primera Guerra Mundial i va romandre obert, si fa o no fa, fins a la caiguda de la monarquia espanyola l'any 1931. Els elements més notables de les atraccions foren les muntanyes russes i el tobogan. Després d'un reconeixement fet per l'autor sobre el terreny al començament de la dècada dels anys noranta, vam poder comprovar el següent:

- dels edificis del casino, només en romanen uns pocs enderrocs;
- el parc no té l'aspecte d'un jardí abandonat, ans el d'una mena de selva on, perduts entre la malesa, hi ha vestigis de jardí (un tram d'escala, un banc trencat, entre altres elements arquitectònics);
- no queda res ni de les muntanyes russes ni del tobogan;
- l'estany es conserva sencer per bé que sense aigua;
- com es podia suposar, no hi ha ni rastre de cap nau.

La informació relativa a la bassa, al tobogan i a les naus d'aquest indret ha estat, principalment, la procedent de postals com ara les de Lucien Roisin titulades *Casino de La Rabassada. Barcelona. Water Chute* (núm. 4 de la col·lecció) (fot. 15) i *Casino de La Rabassada. Barcelona. Montañas Rusas* (núm. 10 de la col·lecció).

El fet d'haver localitzat casualment al mig del bosc, oblidat, buit, poblat de matolls i com amagat el gran estany ha estat una veritable sorpresa. Les postals només el capten parcialment i ha estat en veure'l sobre el terreny quan s'ha descobert que la seva forma difereix poc de la de la secció vertical d'una pera. Tanmateix, és comprensible que l'estany es conservi —per bé que buit— si hom té en compte que el sot de l'Arrabassada és un indret poc freqüentat, sia perquè és massa humit, sia perquè hi ha crescut una vegetació desagradable que no correspon al paisatge, sia perquè el record dels afusellaments que tingueren lloc al seu voltant ha fet que la gent deixés d'arribar-s'hi. Aquest abandonament, els anys, el rellent i

FOTOGRAFIA 15. Xalanes¹ al Water Chute del Casino de la Rabassada (Barcelona).

la tristor han fet tornar tètriques les carasses frívoles que antany foren ornaments d'una arquitectura festiva i enguany són com ganyotes mudes en enderrocs d'un passat inquietant. El tobogan era una rampa d'una inclinació de 30° en la qual sembla que hi havia dues vies de dos carrils —així, doncs, era ben semblant al tobogan de l'estany del Saturno Parque— i els bastiments on embarcava la gent per tal de baixar tobogan avall eren xalanes sense cap mena de rellevament, amb l'espill de proa llançat i amb uns eixamplaments a la part alta de les aletes que evitaven l'enfonsament excessiu de la popa en el moment de la fusa.

Els lectors potser es pregunten a què treu cap això de parlar tant dels tobogans dels parcs d'atraccions i de llurs bastiments, però el motiu és ben senzill. En la maniobra de varar naus menors, el tobogan, no l'escar, té dues aplicacions: llançar a l'estany d'un parc d'atraccions, des d'una torre o un altre indret alt, les xalanes d'un tobogan i llançar a la mar, des d'una estació de salvament instal·lada sobre penyes, el bot salvavides. Com que a la costa catalana no hi ha hagut mai tobogans a cap estació de salvament de naufrags, cosa freqüent a les costes europees de l'oceà Atlàntic (pot servir d'exemple el que hi hagué a Sant Joan Lohitzune —País Basc—), cal parlar dels tobogans dels estanys dels parcs d'atraccions, perquè no n'hi ha hagut d'altres. Si no fossin tractats en aquest apartat, la informació sobre els tobogans i els bastiments que hi baixaven es perdria, i és interessant conservar-la perquè té importància per a l'estudi del barcarès.

7.4.2. *Estanys de jardí (II): estanys privats*

Com hem comentat anteriorment, els estanys de jardí poden ésser públics o privats. Quant al grup segon, podem considerar que són estanys de jardí privat tant els que són de propietat particular i que no estan oberts al públic com els que havien estat de propietat particular encara que posteriorment han esdevingut públics.

No és fàcil inventariar aquesta classe d'estanys, però se n'han localitzats al comtat de Rosselló, al comtat de Barcelona, al comtat de Tarragona i al comtat de Cerdanya.

a) COMTAT DE ROSSELLÓ

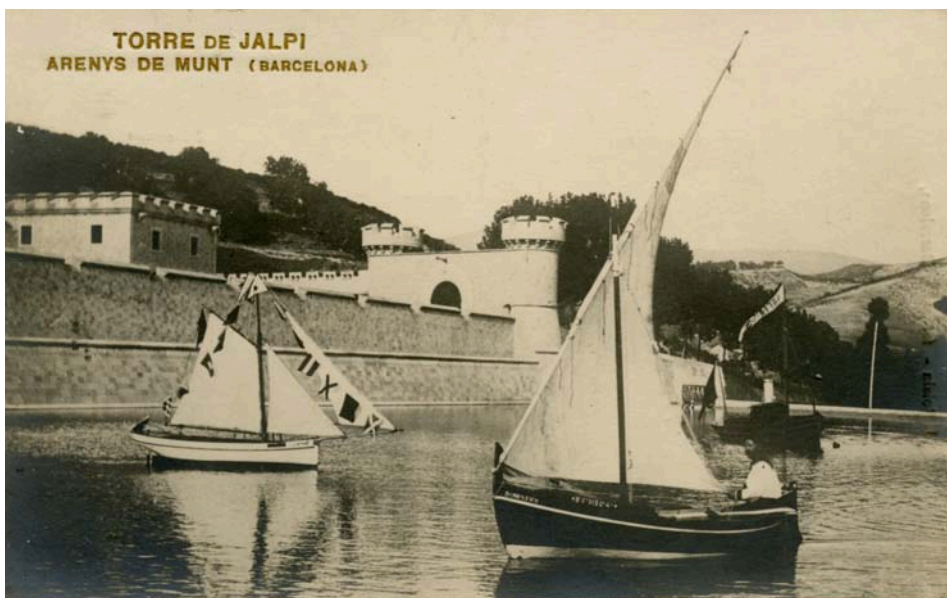
Al comtat de Rosselló, ben a prop de Perpinyà, hi ha l'estany del predi de Bresson; un estany en què, com es pot veure a la postal de la Phototypie Labouche titulada *Domaine de Bresson, près Perpignan. Un coin du lac*, de principis del segle xx, hom barquejava amb una llanxeta anomenada *Jeannette*. Es tracta d'una llanxeta de dos parells de remes armats a la catalana que no té res de particular llevat del timó, el qual té una llargada notable (en la dimensió proa-popa) a la part immersa, un tret específic dels bastiments d'aigua dolça.

b) COMTAT DE BARCELONA

Al comtat de Barcelona hi ha o hi hagué estanys d'aquesta classe a Arenys de Munt, a Alella, a Barcelona, a Sant Boi de Llobregat, a Sant Just Desvern i a Sant Feliu de Llobregat.

ARENYS DE MUNT. A Arenys de Munt hi havia el fossat de Can Jalpí¹⁶ —s'escau dir-ne *fossat* perquè aital mansió, tot i que moderna, fou concebuda com un castell, com un castell emplaçat al bell mig d'un recinte fortificat. L'espill d'aigua d'aquest predi s'estenia al peu del pany de muralla emmerletada que mira cap a mar, talment com un ample vall construït entre el dit pany i un dic exterior. Segons la informació procedent de diferents postals —com ara de Lucien Roisin, titulada *Torre de Jalpí. Arenys de Munt. (Barcelona)* (fot. 16)—, totes anteriors al 1912, en aquest fossat n'hi hagué quatre unitats: el vaporet aparellat de balandra, la balandreta petita, el gussiet i el bot.

16. N. de l'ed.: El *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* recull, com a forma oficial d'aquest topònim, *Can Gelpí*.

FOTOGRAFIA 16. Una balandreta petita i el gussiet *Doméstico* del fossat de Can Jalpi (Arenys de Munt).

El vaporet aparellat de balandra es deia *Sofia*; era un bastiment menor de color fosc propulsat per una màquina alternativa, tenia la xemeneia blanca i la roda de proa recta i a plom. Es tractava de la nau més gran d'aquest espill d'aigua. La balandreta petita, el nom de la qual no hem pogut esbrinar, era un bastiment menor de color blanc; el joc de veles era format per un artimó, un floc i una trinquetilla, i tenia la roda de proa recta i a plom. El gussiet es deia *Doméstico* i era de color fosc; armava dos parells de rem i podia armar un arbre una mica més a proa del centre amb una antena de vela llatina sense cap faixa de rissos i la roda de proa era arquejada. El bot, el nom del qual no hem pogut esbrinar, era un bastiment elegant de color blanc, armava dos parells de rem i la roda de proa era recta i a plom. Tots aquests bastiments tenien un caràcter molt mariner, sobretot el gussiet, a causa de la proximitat de l'estany respecte d'Arenys de Mar, vila molt marinera amb mestranxes.

ALELLA. A Alella hi havia l'estany de Can Borrell al jardí de la finca, un jardí deliciós, i com es pot veure en una fotografia del principi del segle xx, hom barquejava amb una llanxeta de dos parells de rem armats a la catalana que, a banda de tenir la roda de proa recta i a plom, no tenia res de particular; malgrat la seva petitesa, era de línies elegants, com demostra la postal impresa per R. Guilleminot, Boespflug et Cie., de París (fot. 17).

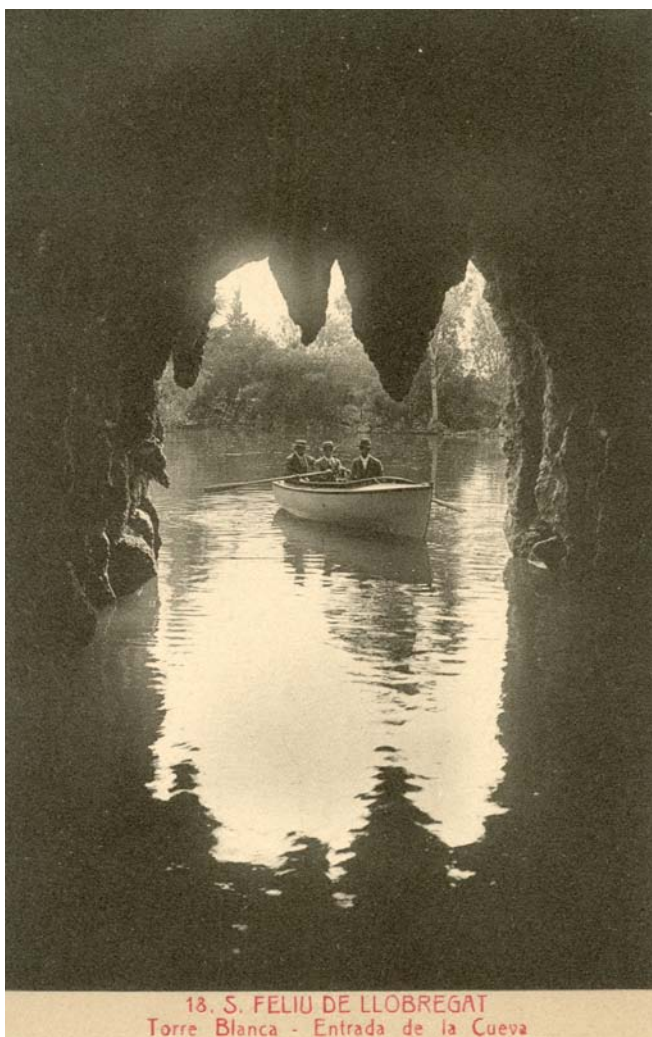

FOTOGRAFIA 17. Llanxeta a l'estany de Can Borrell (Alella).

BARCELONA. A Barcelona hi ha hagut diferents estanys particulars on hom barquejava; no podem dir quants, però si més no sabem amb seguretat que n'han existit sis: dos a Horta, un a Sant Gervasi de Cassoles i tres a Sarrià. A Horta hi ha l'estany de Can Llupià (el del Laberint d'Horta) i l'estany de baix de Can Martí Codolar (no el quadrat ni el rodó de la part alta de la Granja Vella, sinó el que hi ha davant la façana principal de la casa). A Sant Gervasi de Cassoles hi hagué un estany a l'interior del que avui és el parc de Monterols, quan aquest era una finca particular. Més concretament, l'estany quedava prop del cim del turó, on hi ha el jardí de cactus. A Sarrià hi hagué l'estany del Col·legi de Sant Ignasi (quedava cap on ara hi ha la piscina), hi ha el de Can Girona, que avui és l'estany particular més gran de Barcelona i queda darrere mateix del Palau Reial (la Torre Girona ha estat fins fa poc l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports) i, a més, tenim notícia que n'hi hagué un altre cap a Pedralbes, mes no n'hem pogut determinat la situació. No hi ha informació relativa a cap dels petits bastiments que sabem que solcaren aquests sis espills barcelonins.

SANT BOI DE LLOBREGAT. A Sant Boi de Llobregat hi ha l'estany del parc de Marianao. Sabem que, quan el palau d'aquest parc era la residència del marquès de Marianao, aquest tenia bastimentons a l'estany; malauradament, però, no hi ha informació relativa a tals naus.

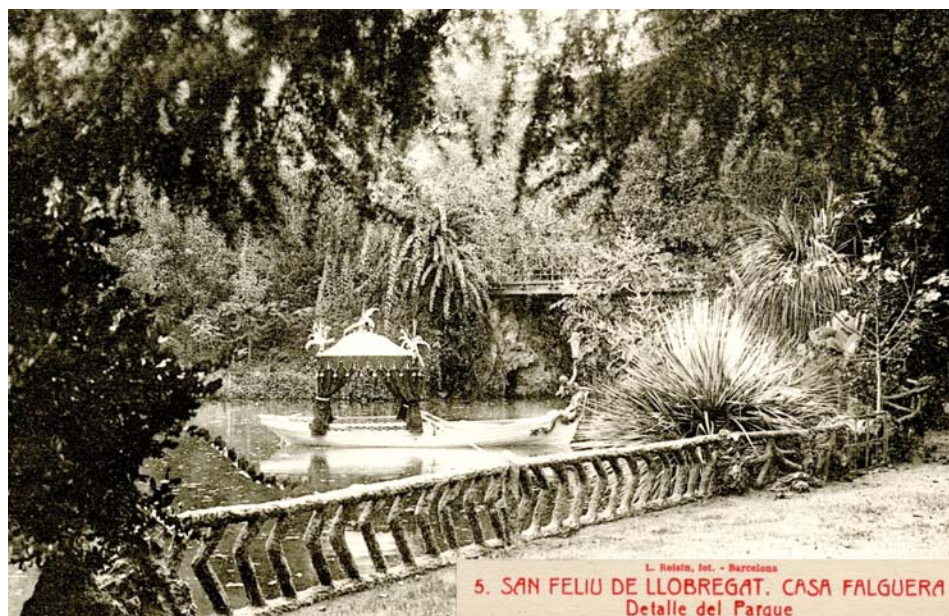
SANT JUST DESVERN. A Sant Just Desvern, tocant a Sant Feliu de Llobregat, hi havia l'estany del parc de Torre Blanca. Sabem que, quan el casal d'aquest parc era la residència del marquès de Monistrol d'Anoia, hi tenia, si més no, una gasolinera que, de vegades, anava a rem i que es pot veure en alguna postal, com ara la de Lucien Roisin titulada *S. Feliu de Llobregat. Torre Blanca. Entrada de la Cueva* (núm. 18 de la col·lecció) (fot. 18). Això no obstant, no es tracta d'un bastiment interessant.

FOTOGRAFIA 18. Entrada a la cova, vista des de dins, de l'estany del parc de Torre Blanca (Sant Just Desvern).

SANT FELIU DE LLOBREGAT. A Sant Feliu de Llobregat hi hagué l'estany del parc del Palau Falguera. Segons la informació que ofereix la postal de Lucien Roisin *San Feliu de Llobregat. Casa Falguera. Detalle del Parque* (núm. 5 de la col·lecció), en aquest estany va navegar durant el primer quart del segle xx, i potser també durant part del segle xix, una falua petita, tan petita que només armava un parell de remes (fot. 19).

Ens podem fer càrrec de com de petita havia d'ésser si tenim en compte que les falues en podien dur de sis a catorze parells (la de Carles IV d'Espanya —1748-1819— en duia set parells; la de Napoleó —1769-1821—, catorze; la d'Isabel II d'Espanya —1830-1904—, set; la d'Alfons XII d'Espanya —1857-1885—, sis). Tanmateix, aquesta petita nau exhibia una ornamentació digna d'una falua reial. El buc d'aquesta falua sembla de construcció tinglada, però no s'aprecia prou bé. La roda de proa és arquejada, la popa és d'un sol cos i, a la meitat posterior del buc, s'alça un tendal en forma de baldaquí; a cada amura figura un dofí prim i ondulant amb la cara al cap de roda i, sobre aquesta, un angelet tirat enrere que, amb el braç dret, aguanta un fanal com aquells que duïen a popa les galeres però en petit. Tant del bell mig del sobrecel com de cascuna de les quatre puntes que té, n'ixen unes figures que hom no pot distingir si són ocells esvelts o si són branquillons de fulles llargues. Aquesta petita falua és tota blanca, però té els ornaments de proa de color

FOTOGRAFIA 19. Petita falua que navegava per l'estany del parc del Palau Falguera (Sant Feliu de Llobregat).

(sembla daurat) i les cortines de la carrossa d'un to fosc. Els remes van armats en unes dames llargues. Aquest últim detall, així com l'estètica de tota la naueta, suggereixen que ha estat importada procedent d'algun país del nord d'Europa —potser de Dinamarca, potser d'Alemanya. L'interès que desvetlla aquesta falua es deu al fet d'ésser l'únic bastimentó d'aquesta mena que hom sap que ha navegat per algun espill d'aigua dolça català, i és dubtós que n'hi hagi hagut cap altre.

c) COMTAT DE TARRAGONA

Al comtat de Tarragona, concretament a Cambrils i ben a la vora de Montroig del Camp, hi ha l'estany del parc de Samà. Sabem que, quan el marquès de Marianao vivia a la sumptuosa residència del parc, a l'estany hi havia bastiments, però no hi ha dades que ens en proporcionin informació.

d) COMTAT DE Cerdanya

Al comtat de Cerdanya, dins el terme de Campelles, hi ha l'estany d'Angelats. Angelats és una masia situada a la dreta del Freser. Al principi del segle xx en

FOTOGRAFIA 20. Una llanxeta i un bot a l'estany d'Angelats (Ribes de Freser).

aquest estany navegaven, pel cap baix, un o dos bots de dos parells de remes que no tenien res de particular i una llanxeta tinglada d'un sol parell de remes armats a la catalana i timó amb mitjalluna. La llanxeta i un dels bots es poden veure en la postal *Ribas. Lac d'Angelats* (ATV-3209) (fot. 20).

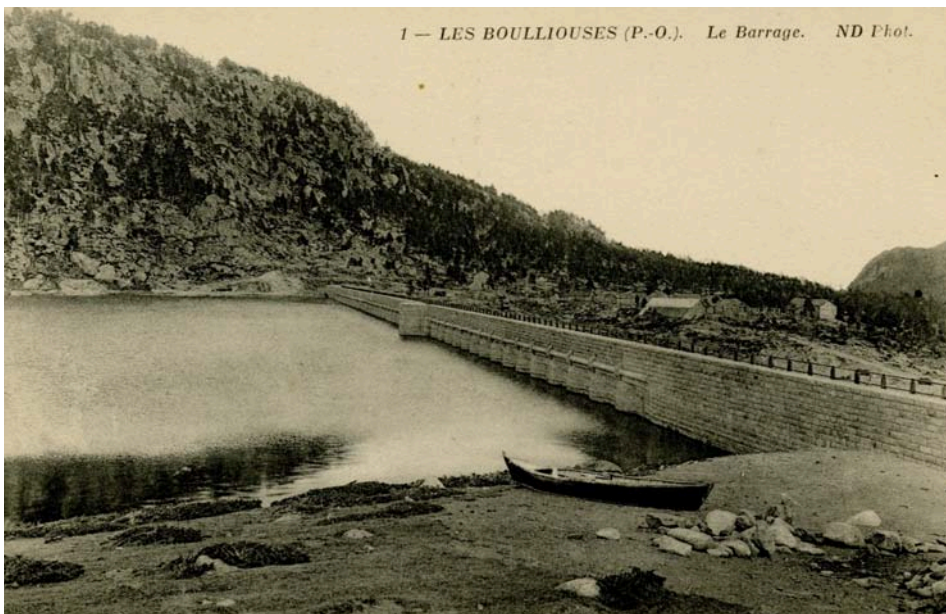
7.4.3. *Pantans*

Tal com hem comentat anteriorment (cf. el § 4.4.3), els pantans o embassaments són grans dipòsits d'aigua creats artificialment. A Catalunya, hi ha nombrosos pantans a les conques de la Muga, del Ter i de l'Ebre.

A la conca de la Muga hi ha, en el curs d'aquesta mateixa artèria, el pantà de Boadella (comtat d'Empúries). A la conca del Ter hi ha, en el curs d'aquest mateix riu, el pantà del Pasteral (comtat de Girona), el pantà de Susqueda (comtat de Girona) i el pantà de Sau (comtat d'Osona). A la conca de l'Ebre hi ha: en el curs de l'Ebre, el pantà de Flix (marquesat de Tortosa) i el pantà de Riba-roja (marquesat de Tortosa); en el curs del Segre, el pantà d'Oliana (comtat d'Urgell); en el curs de la Noguera Pallaresa, el pantà de Camarasa (marquesat de Lleida), el pantà de Terradets (comtat de Pallars) i el pantà de Sant Antoni (comtat de Pallars), i, en el curs de la Noguera Ribagorçana, el pantà de Santa Anna (marquesat de Lleida) i el pantà de Canelles (marquesat de Lleida).

Tanmateix, aquests dotze pantans, que potser són els més importants, no són pas els de més rellevància si allò que centra l'atenció són les naus de barquejar-hi. D'aquesta dotzena de pantans, només resulta interessant el de Sant Antoni; els altres, tot i que s'hi practica la navegació, no esdevenen gaire atractius perquè els bastiments que solquen llurs aigües són d'importació recent. Per aquest motiu, en aquest treball, només són tractats certs pantans escampats entre les conques de la Tet, del Ter i de l'Ebre, però no de la Muga. De la conca de la Tet parlem del pantà de la Bullosa (comtat de Cerdanya), bastit a la llera de la mateixa Tet, a les Llaunes. De la conca del Ter parlarem del pantà de Núria (comtat de Cerdanya), bastit a la llera del riu de Núria, afluent del Freser, a Queralbs. De la conca de l'Ebre parlarem del pantà de Cardó, al marquesat de Tortosa, bastit a la llera del barranc de Cardó, afluent de l'Ebre, a Benifallet, i del pantà de Sant Antoni, esmentat entre els dotze anteriors, a Talarn.

Allò que cal dir del pantà de la Bullosa és que, en una postal del primer quart del segle xx de ND Phot. *Les Boulliouises* (P. O.). *Le Barrage* (núm. 1 de la col·lecció), es veu, a primer terme, una betona desarborada treta a la riba del pantà (fot. 21). Convé recordar que aquest pantà queda prop dels orígens de la Tet, riu que després de creuar Perpinyà desemboca al golf de Lleó, concretament a Santa Maria la Mar, a tramuntana de l'estany de Canet i no gaire lluny d'aquest; però cal remarcar que aquest pantà de la conca de la Tet, ço és, a la vessant del golf de Lleó,

FOTOGRAFIA 21. El pantà de la Bullosa amb una betona a primer terme.

hi ha bastiments dels que trafiquen o feinegen al golf de Lleó o als estanys del seu platjar.

Pel que fa al pantà de Núria, cal dir que, gràcies a diverses postals, queda documentat que del 1960 ençà hi ha hagut sempre un estol que, aproximadament fins al 1985, fou d'unitats de fusta i que, aleshores, va ésser substituït per un altre d'unitats de plàstic. Els bastiments de fusta foren nou o deu; es tractava de botets, però també hi hagué algun gussiet, i tots duïen els remes armats a la catalana. De botets n'hi hagué d'un parell de remes i també de dos parells. Fins al 1980 aproximadament, cada unitat duïa un número pintat a cada mura; però, a partir d'aleshores, cada bastimentó tingué pintat el seu nom —en són exemples *Pic de Segre* o *Cap de porc*—, tal com podem veure en la postal publicada per Ediciones Sicilia, de Saragossa, titulada *Santuario de Nuria (Gerona)*. Alt. 2000 m. *Embarcadero y panorámica del Santuario* (núm. 9 de la col·lecció) (fot. 22).

Els bastiments de plàstic, deu o més, eren blancs de fora i vermells de dins, i duïen un parell de remes armats en dames, tal com podem veure en la postal publicada per Ediciones Sicilia, de Saragossa, titulada *Santuari de Núria (Girona)*. *Embarcadero del llac. 2000 m alt.* (núm. 26 de la col·lecció) (fot. 23). Cal remarcar que en aquest pantà, que és situat a la conca del Ter, ço és, a la vessant de la mar Catalana, hi ha bastiments dels que trafiquen o feinegen a la costa de la mar Catalana.

FOTOGRAFIA 22. Bastimentons de fusta dels que hi havia al pantà de Núria fins als anys setanta del segle xx.

FOTOGRAFIA 23. Bastimentons de plàstic habituals al pantà de Núria a partir de l'any 1980.

Així, doncs, com podem veure, en aquest pantà passa el mateix que en el de la Bullosa: els fluxos de la cultura marítima van sempre riu amunt.

Allò que cal dir del pantà de Cardó és que, en una postal de la primera meitat de segle xx, de la Viuda de Tasso, *Balneario. Cardó. El embalse* (fot. 24), es veu, per bé que molt malament, una pastereta o pastera petita.

Quant al pantà de Sant Antoni, es tracta d'un dels més antics, car fou construït el 1918. Diferents postals de la tercera dècada del segle xx, com la de Silvio Gordó *Pobla de Segur. Vista general* (núm. 3 de la col·lecció), capten a primer terme un bastiment molt rudimentari de fons pla (fot. 25); és com una pastera de dues proes amb unes rodes que sobresurten considerablement de la soleta, però no tenen cap de mort, i és propulsada per dos parells de remers armats a la catalana. Probablement, aquesta devia ésser la primera nau que navegà pel pantà; és més, es podria tractar d'una barca de pas situada allí abans de l'existència del pantà.

Durant la dècada del 1920, a l'estany també hi hagué dos o tres bots de dos parells de remers armats a la catalana. En una postal del pantà que sembla dels anys cinquanta del segle xx, es veu perfectament una llanxeta de dos parells de remers.

FOTOGRAFIA 24. Pastereta al pantà de Cardó (Benifallet).

FOTOGRAFIA 25. Bastiment molt rudimentari de fons pla que navegà pel pantà de Sant Antoni (la Pobla de Segur).

7.4.4. *Basses industrials*

Les basses industrials són dipòsits descoberts que es construeixen a l'aire lliure, prop de les fàbriques, amb parets d'obra i que s'omplen de l'aigua necessària per al funcionament de les indústries. A Catalunya, hi ha diverses basses d'aquest tipus, però només tenim notícia d'una sola bassa industrial on es barquegi o s'hagi barquejat: és la bassa del Molí de la Vila que hi ha a Capellades (comtat de Barcelona).

Avui, aquest Molí de la Vila és el Museu Molí Paperer de Capellades. La bassa és triangular i cap al 1950 hi havia dues pasteres de proa acabada en punta i espill a popa propulsades per un sol parell de remes, com podem veure en la instantània del fotògraf Rius titulada *Capellades. Lago del «Molí de la Vila»* (núm. 10 de la col·lecció) (fot. 26). Més tard, cap al 1960, hom hi va afegir un parell de botets.

7.4.5. *Dipòsits*

Els dipòsits són llocs o construccions destinats a emmagatzemar aigua amb funcions diverses. A Catalunya, hi ha milers de dipòsits de mides i estructures molt diferents. En aquest treball, ens centrarem únicament en els dipòsits en què

FOTOGRAFIA 26. Pasteres a la bassa del Molí de la Vila (Capellades).

s'ha barquejat: l'únic dipòsit català on s'ha barquejat és el Dipòsit de les Aigües del parc de la Ciutadella, a Barcelona. Existeix una fotografia reproduïda a diferents llocs (per exemple, a la pàgina 57 del llibre de Manuel Arranz *et al.*, *El parc de la Ciutadella. Una visió històrica* —Barcelona, 1984— i en un suplement del *Diari de Barcelona* titulat *La ciutat i el 92* —concretament, en el número que va aparèixer l'octubre de 1988—), en la qual es veu un bastiment navegant pel dipòsit.

En primer lloc, cal aclarir que el dipòsit en qüestió, destinat a contenir l'aigua de regar el parc, és una obra de gran interès arquitectònic projectada per Josep Fontserè i Mestre (1829-1897) que es va acabar el 1880. Cal fer avinent que el càlcul estàtic del conjunt del dipòsit i dels elements de suport fou dut a terme per l'aleshores estudiant d'arquitectura Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926). Es tracta d'un edifici de planta quadrada, cadascun dels costats té 66 metres i la cara de l'aigua queda a l'aire lliure. El bastiment que es veu a la fotografia sembla bastant el bot elegant del qual hem fet menció en parlar de les naus de l'estany del parc de la Ciutadella, per la qual cosa es podria tractar del mateix. El fet que només n'hi hagi una fotografia pot fer suposar que el bot de l'estany fos destinat ocasionalment al Dipòsit de les Aigües. (Noteu que, amb relació al parc de la Ciutadella, s'han esmentat tres espills d'aigua diferents: l'estany del parc de la Ciutadella, l'estany del Saturno Parque i el Dipòsit de les Aigües del parc de la Ciutadella.)